

EDEBÎ TÜRLER VE TARZLAR BAĞLAMINDA LÂRENDELİ HAMDÎ'NİN LEYLÂ İLE MECNÛN MESNEVİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

A STUDY IN LITERARY GENRES AND STYLES CONTEXT OF THE LÂRENDELİ HAMDÎ'S LEYLÂ AND MECNÛN MATHNAVİ

Nilay KINAY*

ÖZET: Klasik Türk edebiyatı nazım şekillerinden biri olan mesnevi yazarlar tarafından hemen her konunun yazılmasında cazip bir araçtır. Bu nazım şeklinin fazla tercih edilmesinin nedeni hem anlatılan konunun uzunluğunu karşılama hem de kafiye bulmada sağladığı kolaylıktır. Bağımsız eserler olarak kaleme alınan mesneviler aşkın hikâyesini anlatmak için de yazılmıştır. 16. yüzyıl divan şairlerinden olan Lârendeli Hamdî'nin yazdığı Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi de bunlardan biridir.

Edebî türler ve tarzlar klasik Türk edebiyatı eserlerine dâhil olan edebî metinlerin içerik unsurlarını oluşturan kısımlardan biridir. Edebî tür; oluşturulan nesir ya da şiirin içeriğini, eserin ne ile ilgili olduğunu yani metnin sahibinde neye karşılık geldiğini belirler.

Edebî tarz ise; bir ifade biçimi olarak tanımlanıp şair ya da nâsirin yazmış olduğu eserde konuyu nasıl anlattığına karşılık gelir.

Bu çalışmada incelenecek olan mesnevi de, edebî tür ve tarz çeşitliliği açısından zenginliği bünyesinde barındıran bir eserdir. Çalışmamızda metin genelindeki edebî tür ve tarzlar tespit edilmeye çalışılmış, her biri ayrı başlık altında örnekler ile gösterilmiştir. Tespit edilen ifade biçimlerinin mesnevinin oluşumunda oynadıkları rol ise çalışmanın son kısmında dikkatlere sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: klasik Türk edebiyatı, Lârendeli Hamdî, Leylâ ile Mecnûn, mesnevi, edebî türler ve tarzlar.

ABSTRACT: Mathnavies are one of the classical Turkish literature form and it is written almost every topic by authors fort that reason it is preferred. The reason fort this verse form preferred is length of the subject and also easy to find ryhmes. Also, mathanavies are grinded out as a independent work and it tells about story of love. Lârendeli's Hamdî, who lived in 16th century, wrote Leylâ and Mecnûn which is the one of these mathnavi.

Genres and styles are one of the parts that constitute the content elements of the texts involved in the classical Turkish literature. Literary genres; determine the content of creating prose or poetry, subject of work, in other words owner of the text.

Literary style, which is defined as a form of expression, identify how to explain the subject in the work written by poet or prose-writer.

In this study, mathnavi, who will be examined, is a rich-work including in the diversity of genres and styles. In our study, we try to identify the type and style of literary texts in general, and indicate with example under each seperate title.

In addition to this in tag and of are study, we try to present form of expression that is role of formation mathnavi.

Keywords: classical Turkish literature, Lârende's Hamdî, Leylâ and Mecnûn, mathnavi, literal genres and style.

GİRİŞ

Klasik Türk edebiyatı alanında metin üzerine yapılan çalışmalar, iç ve dış yapı incelemesi olarak ayrılmaktadır. Dış yapı incelemesi içerisinde -manzum metinler için- metinde kullanılan nazım şekilleri, eğer metin mesnevi ise mesnevinin planı, vezinler, kafiyeler, dil ve üslup vb.

* Arş. Gör. Atatürk Üniversitesi. Edebiyat Fakültesi Erzurum, Türkiye. nilaykinay@gmail.com.tr

gibi konular girmektedir. İçyapı incelemesi çok farklı şekillerde yapılabilmektedir. Eserin zaman, mekân olarak incelenmesi; din ve tasavvuf içerikli incelenmesi; şahıs kadrosu ve tabiat olarak incelenmesi *vb.* şeklinde çoğaltılabilmektedir. Bu metinlerin içyapı incelemelerinde tahlil çalışmalarının sıkça yapıldığı görülürken; edebi tür ve tarz bakımından çalışma yoğunluğuna rastlanılmamaktadır. Klasik edebiyatta temel birim olarak kabul edilen beyitlerden başlamak üzere, divanlarda her bir nazım şekli; mesnevi ve mensur eserlerde ise her bir bölüm, farklı bir tür veya tarzla ifade edilmiş olabilir (Akkuş 2009, 98). Bu çalışmada 16.yüzyıl divan şairlerinden olan Lârendeli Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn adlı mesnevisi edebî türler ve tarzlar sınıflamaları ile incelenip sınıflandırılan tür ve tarzların metnin anlamlandırılmasındaki rolü açıklanacaktır.

Hayatı hakkındaki tek bilgi Latîfi Tezkiresinde bulunan ve ihtiyatla yaklaşılan bir kayıttan ibaret olan Hamdî Karamanlıdır. Mesnevisinden hareketle¹ edinilen bilgiler Hamdî'nin, eserin telif tarihi olan 949 H./1542 M.'de hayatta bulunduğu, Nizâmî'nin Hamsesi'ne nazire yazmayı düşündüğü, Leylâ ile Mecnûn'un bu düşüncenin ilk tezahürü olduğuyla sınırlıdır. Eserinin geneline bakıldığında kullandığı kelimeler, motifler ve mazmunlar çerçevesinde Hamdî'nin iyi eğitim görmüş kültürlü, saygın bir kişiliği olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan onun eserinde edebî tür ve tarzların çeşitli olması şaşırtıcı bir durum değildir. Çünkü sanatçı eserinde işlediği edebî tür ve tarz zenginliği doğrultusunda; şairlik kimliğini, toplumsal yapılanma ve değer yargılarını ayrıca şiirlerinin anlam dünyasını belirtmiş olmaktadır. Bu dikkat ile ele alındığında bu şairin eserinin incelenmeye alınması hem dikkate değer veriler elde edilmesi hem de şairin kendi kimliği ve yaşadığı toplumun değer yargıları ve anlam dünyasını örneklemesi bakımından önemli görülmüştür.

Bir aşk hikâyesi olan Leylâ ile Mecnûn, mesnevilerin geleneksel bölümlerinden olan tevhit, naat, duâ-nâme, miraciye gibi dinî türlerin yanı sıra; methiye, fahriye, nasihat-nâme, münacat, mektup gibi anlatım biçimleri ile kalem-nâme, sur-nâme, rahşiye, bahariye gibi farklı örnekleri de sunmaktadır.

Hamdî de eserini, geleneksel mesnevi planına uygun olarak üç bölüm hâlinde yazmıştır. Giriş bölümünde besmele-nâme, üç adet tevhit metni, münacat, iki adet naat metni, miraciye bölümü bulunmaktadır. Miraciye metninin akabinde dört halifenin, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in Sultan Süleyman'ın (iki adet) ve Şehzade Selim'in (iki adet) methiyeleri gelmektedir. Giriş bölümünün tamamlayıcısı sebab-i telif bölümünde kalem-nâme ile başlayan manzume, hasbihâl tarzı ile devam etmekte; fahriye ve nasihat tarzları da araya girerek bölüm zenginleşmektedir.

İkinci bölüm, asıl konunun işlendiği bölümdür. Lârendeli Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn mesnevisinde masal öğeleri ve anlatım tekniğine rastlanılır. Şairin halk hikâyelerini ve hikâye anlatım tarzlarını şiirinde işlediğini görmek için metnin başlıklarını ve içeriğini takip etmek yeterli olmaktadır (şiirle mektup, metnin içinde yer alan başka hikâyeler, tanrısal anlatım yöntemi vd). Halk hikâyesi ve masal öğeleri içinde bahsedilecek motifler de şunlar olabilir: Çocuğu olmayan padişah, yardımcı pir (Hızır), mucizevi meyve, çocuğun sürekli ağlaması ve sadece bir güzelin kucağındaiken susması, kahramanın okula verilmesi ve iki, üç yılda bütün ilimleri öğrenmesi, rüyada görüp âşık olma, rüyada görülüp âşık olunan sevgilinin aranması, kaleye kapatılma, vahşi hayvanlarla dost olup onlardan yardım alma, kılık değiştirme, insan olmayan varlıklarla konuşma motifleri gibi. Bunlar halk anlatılarının malzemelerinden seçilmiş öğelerdir. Masalsı anlatım özelliklerinden olan mutlu sonla bitiş bu mesnevi için geçerli olmamıştır. Bilinen bütün Leylâ ile Mecnun mesnevileri gibi bu mesnevi de kahramanların her ikisinin de ölümü ile sonlandırılmıştır. Bitiş bölümü olarak adlandırılan bu bölümde şair ayrıca

¹ Bu çalışmada "Kütük, Rıfat. (2002). *Lârendeli Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü", eseri kullanılmış olup makale boyunca alıntılanan başlıklar ve örnekler söz konusu teze yapılmıştır. Örnek olarak alınan metinler, tez içindeki kendi beyit numaraları ile verilmiştir.

kendisi için dua istemiş ve eserinin hatalarla dolu olduğunu belirterek bunların düzeltilmesi ricasında bulunmuştur.

Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi'nde tespit edilebilen edebî türler ve tarzlar şunlardır²:

A. EDEBÎ TÜRLER

1. Bahâriyye/Bahâriyyât/Bahâr-nâme/Rebî'iyye³

Kelime anlamı itibarıyla baharla ilgili, bahara ait, bahar tasvirine yer veren manzumelere verilen addır. Bağ-bahçe, sabah vb. tabiatla ilgili zaman ve mekân tasvirleri bahariyye türünün örnekleridir (Akkuş, 2009:108). Leylâ ile Mecnûn'da Sıfat-ı Bahar başlığını taşıyan 11 beyitlik bir bölüm bulunmaktadır:

Bugün kim nev-bahâr-ı âlem-âra
Mu'attar kıldı âfâkı ser-â-pâ (3854)

Cihân cennet-misâl oldı müzeyyen
Ruh-ı bâğı bahâr itdi mülevven (3855)

2. Cenk-nâme

Savaş tasvirlerine yer veren cenk-nâmeler, konusu savaş/mücadele olan gazavat-nâmelerden türemişlerdir. Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi'nde iki yerde savaş tasviri yapılmaktadır. Halktan ayrı dağda bir başına yaşayan Mecnûn, şöhretli bir şah olan Nevfel ile karşılaşır. Nevfel, Mecnûn'un üzüntüsünün sebebini dinler ve her ne pahasına olursa olsun Mecnûn'u muradına kavuşturacağına ant içer. Bunun için Leylâ'nın babasının kabilesi ile iki defa savaşmak zorunda kalır. Bu savaş bölümlerinin anlatıldığı beyitler cenk-nâme örneğidir:

Çün oldı rû-be-rû ol iki leşker
Çalındı tabl u götrildi 'alemler (2162)

Bahâdırlar için tutmağa mâtem
Tağıtdı sad-hezârân kelle perçem (2193)

Kılıçlar yürüdi vü kopdı gavgâ
Pür oldı küşteden püşteyle sahrâ (2373)

² Madde başı olarak işlenecek olan türler ve tarzların kısa tanıtımı yapılacaktır. Bunlar için faydalanılan kaynaklar: Âgâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C.I, TTK Yay., Ankara, 1998; Metin Akkuş, *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebî Türler ve Tarzlar*, Fenomen Yay., Erzurum, 2007; Mehmet Aça, Haluk Gökalp, İsa Kocakaplan, *Başlangıcından Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*, Kriter Yay., İstanbul, 2009; Rıdvan Canım, *Dîvân Edebiyatında Türler*, Grafiker Yay., Ankara, 2010; Güzel, Abdurrahman. *Dini-tasavvufî Türk Edebiyatı*. Akçağ yay. Ankara 2009. Aynur, Hatice vd, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V, Nesrin İnşası Düzyazıda Dil Üslûp ve Türler*, Turkuaz Yay., İstanbul, 2010.

³ Mesnevi içerisinde türler ve tarzlar tekrarlanarak işlendiği için, eserdeki sıralar takip edilerek alfabetik düzen tercih edilmiştir.

3. Cülûsiyye

Kelime anlamı olarak tahta çıkmak, oturmak demektir. Terim anlamı ile padişahın tahta çıkması üzerine yazılan şiir veya düzyazı metinlerdir. Hamdî, mesnevisinde hem Sultan Süleyman hem de Şehzade Selim için kasideler yazmıştır:

Ki olmuşdur bu ‘asrun pād-şâhı
Cem’î-i ‘âlemün püşt ü penâhı (433)

‘Ahd-i ‘adlünde memâlik şöyle bulmuşdur salâh
Kebg bâzile uçar gürg ile seyr eyler ganem (620)

4. Dâriyye/Kasriyye

Kelime anlamı ev demektir. Dış mekân ve sanat yapısı tasvirlerinin türü dariyyelerdir. Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi’nde bu tür, şu bahiste işlenmiştir: Mecnûn rüyasında kendini havuzlu bir gül bahçesinde bulur. Bahçedeki kasırdan çıkan ahu suretine girmiş iki peri ona, kasrın tavanına üstat bir nakkaş tarafından işlenmiş, Leylâ isimli bir güzelin resmini gösterirler. İşte bu kasrın tasvirinin yapıldığı beyitler kasriyye türüne örnektir:

Kemân-ı Rüstem andan bir kemerdür
Mehile mihr iki rengîn hacerdür (927)

‘Arûsa benzer ol kasr-i cihân-tâb
Ki haddinden hüveydâdur sefid-âb (929)

Havâlisinde bî-hadd hücreler var
Kimi eyvân kimi kasr u kimi dâr (931)

5. Esbiyye/Rahşiyye

Cins atların tasvirine yer veren rahşiyyeler, geleneğe miracıyelerin bir bölümünde “binek” imajını karşılayan “Burak” ve “Refref”in tavsif ve tasviriyle oluşmuştur (Akkuş, 2009:110). Bu mesnevide, Şehzade Selim için yazılan methiye bölümünün bazı kısımlarında padişah atının tasvirleri bulunmaktadır:

Atı na’lından almış mâh-ı nev tâb
Göge anunçün oldı halka-ı bâb (579)

Atınun savletine döymeyüp hâk
Yakasın eylemiş vâdilerün çâk (581)

6. Felek-nâme

Manzum veya mensur eserlerde gökler, yıldızlar, burçlar gibi gök cisimlerinin konu edinildiği bölümlere verilen isimdir. Felek-nâme olarak adlandırılabilir olan bölüm Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn Mesnevi'nde, tevhit bölümünde “tevhidin ve hikmetlerinin beyanı hakkında” başlıklı bölümün içinde ve “Miraç” hadisesinin anlatıldığı bölümde verilmiştir:

Felek fi'linün üstünde yıl u ay
Zühâl hindûsına oldur viren cây (46)

İdüp hurşîdi çerhün pâd-şâhı
Nücûmı ana kılmışdur sipâhî (48)

Okuyup ol şehün na'tını bî-kadh
'Utârid saçdı başına dür-i medh (350)

Üçüncü çarha çıkdı çün be-şehre
Elinden çengini bırakdı Zühre (351)

7. Fetih-nâme

“Feth” açmak anlamında Arapça bir kelimedir. Edebî bir terim olarak da fetih-nâme; bir yerin ya da bölgenin fethedilmesi üzerine yazılan metinlere verilen addır. Hamdî de mesnevisinde; Sultan Süleyman'ın fethettiği yerler için bölümler yazmıştır:

İdinüp dîn-i İslâmîyi miftâh
Beligrad Kal'asına oldı fettâh (477)

Alup Rodosı zûr u satvet ile
Müselmân şehri kıldı şöhret ile (478)

8. Hazâniyye

Hazân; sonbahar, güz anlamına gelen Farsça bir kelimedir. Hazâniyye ise edebî metinlerde sonbahar konulu olanlara verilen genel addır. Sonbahar ölümün, bitişin, hüznün sembolü olduğu için bu tür metinlerde de hüznün hâkimdir. Mesnevide de bu bölüm “sonbaharın tasviri, Leylâ'nın hastalanması ve ölmesi” başlığı altında işlenmiştir:

İrüşüb nâ-gehân bâd-ı hazânî
Ruhımı kıldı bağun za'ferânî (4917)

Siyeh-pûş olduğu sünbül budur hem
Ki bağ içre güliçün tutdı matem (4934)

9. Kalemiyye/Kalem-nâme

Kaleminden ve kalemin özelliklerin bahseden edebî metinlere verilen isimdir. Bu tür metinlerde kalemin tarifine, çeşitlerine, yazı özelliklerine de yer verilir. Bu mesnevide de “kitabın nazmedilme sebebi ve kalemin tarifi hakkında” başlıklı 80 beyitlik ve kaside özelliği taşıyan bir metin bulunmaktadır:

Elâ ey hâme-i çâlâk-tahrîr
Nedür ahvâl-i dehr it bize takrir (650)

Çü var iki dilün eyle hikâyet
Ehâdis-i selefden kıl rivâyet (651)

‘Asâ-yı Mûsî’sin ey hâme gûyâ
Ki senden cümle mu’cizdür hüveydâ (653)

10. Mersiye

Mersiye kelimesi ölenin ardından duyulan üzüntü, öleni hayırla yâd etme anlamındadır. Klasik Türk edebiyatında da ölenin arkasında duyulan acıyı dile getirmek için yazılan manzumelere bu isim verilmiştir. Hamdî’nin mesnevisinde; “Mecnûn’un babasının ölümü”, “Mecnûn’un annesinin ölümü”, “İbn-i Selâm’ın hastalanması ve ölmesi”, “Leylâ’nın hastalanması ve ölmesi” ve “Mecnûn’un Leylâ’nın hasretiyle ölmesi” başlıkları ile mersiye örnekleri bulunmaktadır:

Dirîgâ hasretâ ey dil-ber-i pâk
Ki oldı pâk-i cismün garka-ı hâk (5066)

Eyâ serv-i revân bizden ne gördün
Ki böyle vahşet idüp yüz çevirdün (5067)

11. Miraciye/Mirac-nâme

Arapça bir kelime olan mirac; merdiven, göğe çıkma anlamlarındadır. Edebî bir terim olarak ise Hz. Muhammed’in olağanüstülüklerle bezenmiş gece yürüyüşü olan Mirac hadisesini ve o an yaşanan mucizeleri konu edinen eserlere verilen addır. Miraciye Leylâ ile Mecnûn’da “Hz. Muhammed’in miracı hakkında şiir” başlıklı bir bölümle işlenmiştir:

İrürdi bir Burâk-ı berk-seyri
Ki hacl eylerdi ol uçmakda tayrı (302)

Meger kim ol gice sultân-ı devrân
Serây-ı Ümmühânî’deydi mihmân (322)

Sovumamışdı dahı câme-h’âbı

Harâretten yogidi inkılâbı (393)

12. Na't

Sözcük anlamı özelliklerini sayma, övme demektir. Edebî bir terim olarak da Hz. Peygamber'i, dört halifeyi, din büyüklerini öven, güzel ve iyi vasıflarını öne çıkaran metinlere verilen addır. Lârendeli Hamdî mesnevisinde; iki adet Hz. Peygamber için, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali ve Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin için na'tler bulunmaktadır:

Eyâ şeh-bâz-ı Ka'be âşiyâne
Şehen-şâh-ı Medîne âstâne (194)

İki kevne olan sultân-ı sermed
Nübüvvet tahtının şâhı Muhammed (210)

Yüzi mir'at-ı enver-i hakîkî
Resûl'ün gâr içinde refiki (402)

Buyurmuşdı Nebî şânında anun
Ki şem'idür Ömer kasr-ı cinânun (408)

Ale't-tertib Kur'ân'ı idüb cem'
Cihâne nûr virdi nitekim şem' (412)

İki dillü kılıcı ki eyleye kîn
Alur andan cevâbın düşmen-i dîn (416)

İki gevher idiler bir sadefden
İki ahter yahûd burç-ı şerefden (429)

13. Nevrûziyye

Farsça bir kelime olan Nevrûz, yeni gün demektir. Bu tür şiirler bahar mevsimi ile yakından ilgilidir. Anlatılan olaylar bahar zamanını da içine almaktadır. Mesnevide nevrûz ile ilgili bölümler bulunmaktadır:

Meger günlerde bir gün ki_irdi nev-rûz
Mübârek rûz idi çün îd-i pîrûz (660)

Bahâr eyyâmı idi ol zemân hem
Behişte dönmüş idi bâg-ı 'âlem (666)

14. Sâkî-nâme/Sahbâ-nâme/İşret-nâme

Su veren veya içki sunan anlamlarına gelen sâkî, Arapça bir kelimedir. Edebî metinlerde sakiyi ve şarabı öven; içkili meclisleri anlatan; badenin tasavvufî anlamlarını içeren şiirler bu türe dâhil edilmektedir. Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi'nde "Leylâ'nın meclisinin tasviri" başlığı ile bir bölüm bu türe örnek teşkil etmektedir:

Pes andan bezme başladı nigârîn
Döküldi ortaya esbâb-ı zerrîn (1626)

Meger sâkî katı sürdi ayakda
Ki mey gül-gûnı gark oldı 'arakda (1642)

15. Sefer-nâme

Kelime olarak yolculuk, savaşa gitme, askerin savaşa hazır bulunması gibi anlamları bulunmaktadır. Edebî metinlerde, savaşa hazırlık ve savaş için yola çıkışı ve savaşı anlatan yazılara verilen isim sefer-nâmedir. Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi'nde Nevfel'in ordusu ile iki kez savaşa gitme kısımları, sefer-nâme örneği olarak gösterilebilir.

Medîne birle Bagdâd'un arası
Pür oldı ceyşle kûh u ovası (2357)

Kamu olmuşlar idi âhene gark
Kılıç oynatmada her biri çün berk (2359)

16. Sûr-nâme/Sûriyye

Bayram vesilesi ile yazılan şiirlere ıydiyye/bayrâmiyye adı verilir. Bayramın, mutluluk, huzur, sevinç sembolü olması ıydiyyelerin de bu temalarla donanmasını sağlar (Akkuş 2007:122). Hamdî'nin mesnevisinde bayram coşkusu ile yazılan ve ıydiyye özelliği gösteren 18 beyitlik "Mecnûn'un babasının Mecnûn'u sünnet ettirmesi" başlığını taşıyan bir kaside örnek gösterilebilir.

Perî-ruh sâkîler dest urdı câme
İrişdi keyf-i bâde hâss u 'âme (826)

Bu resme kırk gün ol mîr-i eşref
İli in'âmla kıldı müşerref (836)

17. Şitâ'iyye

Arapça bir kelime olan şitâ, kış mevsimi demektir. Edebî tür terimlerine yer veren eserlerde şitâ'iyye kış tasviriyle başlayan kasidelerde ya da teşbib bölümlerinde yer almaktadır. İncelenen eserde "Kışın tasviri" başlıklı bir bölüm bulunmaktadır:

Dökilür âsmândan berf çün 'âc
Atar her sû sanasın penbe hallâc (2807)

Halîl-i kebg yakub oda şeh-per
Çagırur kim kanı gül-zâr-ı âzer (2809)

18. Tevhid

Kelime anlamı; bir kılma, bir sayma veya Allah'tan başka ilah yoktur (lâilâheillallâh) sözünü tekrar etme demektir. Edebî terim olarak; Allah'ın var ve bir olduğu hakkında yazılan metinlere verilen isimdir. Hamdî, eserine üç adet tevhit metni yazmıştır. Başlıkları şöyledir: "İsmi aziz olan Yaratıcı'nın birliği hakkında", "Tevhidin ve hikmetlerinin beyanı hakkında" ve "Yüce Yaratıcı'nın birliği hakkında kaside".

Eyâ rûşen-nümâ-yı cevher-i rûh
Devâ-bahş-ı zühûm-ı cism-i mecrûh (14)

Dürüşüp sun'ma idrâk irişmez
Kimesne anun işine girişmez (41)

'Aceb kâdir durur kudretleri çok
'Aceb hâkim durur hikmetleri çok (94)

B. EDEBÎ TARZLAR

1. Fahriyye

Kelime olarak; övünme, övünülecek şey demektir. Edebî anlam olarak ise; eser sahibinin kendini öven ya da diğer yazarlar ile kıyaslayıp üstün özelliklerini ortaya koyma niteliğindeki metinlere verilen addır.

Girüp meydân-ı nazma pes ser açdum
Kalem nahlinden anda mîve saçdum (725)

Hüner dîgünde kaynatdum bir efsun
Ki görüb Leylî'i cân virdi Mecnûn (727)

2. Hasbihâl/Arz-ı hâl/Iyâdet

Hasbihâl kelime olarak halleşme, görüşüp dertleşme, söyleşi anlamlarına gelmektedir. Edebî metinlerde de bu anlatım tarzına yaklaşan eserler bu ad ile adlandırılmaktadır. Yani şairin eserinde kendinden söz ettiği, samimi bir sohbet havasını oluşturduğu, türlü şikâyetler ile ikinci şahıslara dert yandığı yerler hasbihâl tarzı olarak başlıklandırılır. Şairlerin kendilerini daha rahat ifade etme imkânı bulduğu yerlerden biri de beyitlerin uzunluğu ile dikkat çeken mesnevilerdir.

Bu tür eserlerde şair türlü kişiler ve cisimlerle olay örgüsü dâhilinde iletişime geçmektedir. Hasbihâl oluşturan bu kısımlara Hamdî'nin eserinde de çokça rastlanılmaktadır. “Hâlin vasfi hakkında” başlıklı üç gazelle birlikte mesnevi içinde tahkiye unsurlarına göre Leylâ ve Mecnûn'un kendi içlerinde hasbihâlleri bulunmaktadır:

Hicrinde sirişküm şu kadar akdı ki Hamdî
Cûş eyleyüben kulzüm ü ‘ummânı beğenmez (872)

Düşeli mihrün hevâsına yakıldum yandım âh
Böyle bilmezdim ne muhrik âteşimiş nâr-ı ‘ışk (2017)

Kanı sen kandesin yâ kandeyüm ben
Ne şehsin sen nicesi bendeyüm ben (4164)

3. İftirâk-nâme/Firak-nâme/Firkat-nâme/Hecr-nâme/Tahassür-nâme

“Firak”, “Firkat”, “Hecr” kelimeleri ayrılık anlamına gelmektedir. Edebî bir terim olarak ise; firak-nâme, firkat-nâme, hecr-nâme ve tahassür-nâme ayrılık acısının dile getirildiği metinlere verilen adlandırmadır. Leylâ ile Mecnûn mesnevilerinin konusuna genel olarak bakıldığında ayrılık hâkimdir. Bu yüzden bu tür mesnevilerde bu metinler çokça yer almaktadır. Lârendeli Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi'nde de firak-nâme türüne örnek gösterilecek metin oldukça fazladır. Fakat örnek olarak; *el-firâk* redifli mersiye başlığını taşıyan gazel şeklinde yazılmış metin alınmıştır (3298-3302).

Âh kim senden beni dûr itdi devvâr el-firâk
Her nefes bin kez figân her lahza sad-bâr el-firâk (3298)

...

Oldı gerdûnun cefâsı şiddetinden Hamdiyâ
Cân za'îf ü dil şikeste cism bîmâr el-firâk (3302)

4. İ'tizariyye/İ'tizar-nâme

İ'tizar kelime olarak özür dileme anlamındadır. Metinlerin içeriğinde yapılan hatadan duyulan pişmanlık, özür beyan etmek gibi anlatılar bu tarz adı ile değerlendirilir. Mesnevide “Leylâ'nın babasının ve Nevfel'in şöhretli kabilesinin ihtiyarlarının özür dilemesi” başlıklı bir bölüm bulunmaktadır:

Mürüvvet menba'ısın hem dilâver
Hatâ kıldık biz eyle sen 'atâlar (2428)

Hacâletden yüzüm suyu döküldi
Hayâdan kâmetüm nahli büküldi (2438)

Eger varise yolunda günahum

Hakumdan gel ki yokdur 'özü-h'âhum (2756)

5. Medhiyye

Arapça bir kelime olan medh; övgü, birinin iyiliğini söyleme anlamına gelir. Edebî metinlerde de bir kişiyi övmeye amacı ile yazılmış eserlere bu ad verilir. Hamdî eserinde Sultan Süleyman, Şehzade Selim ve Mecnûn ile Leylâ'nın babasının ululuğu için medhiyeler yazmıştır.

Şükûh ikliminüdi nâm-dârı
Ki nâmı tutmuşıdi her diyârı (1011)

Yogidi ol zemân anun gibi hân
Meğer Kays atası olaydı akrân (1012)

Özinden zâhir idi çok velâyet
Kerâmâtına yok idi nihâyet (4365)

6. Mektup

Kelime anlamı olarak yazılmış şey demektir. Edebiyatta manzum veya mensur şekilde, hâlini veya olan, olacak işleri arz etmek, mektup yazılanın durumunu öğrenmek gibi maksatlar ile yazılan metinlere verilen addır. Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi'nde, birbirine kavuşamayan âşıklar iletişim yolu için mektubu seçmişlerdir. Dolayısıyla eserde mektup tarzının örneği oldukça fazladır:

Diledikim yaza bir nâme-i hûb
Ki içinde ola her hâli mektûb (3440)

Devât u hâme vü kâğıd ibirşim
Açup dürcini kıldı ana teslîm (3452)

Okıdı çünkim ol mektûbı dil-ber
Gözinden hâme gibi dökdi gevher (3560)

Yazup bu resme sözler anda hayli
Dürüp ol nâme-yi hatm itdi Leylî (3651)

7. Münâcât

Terim olarak münâcât, fısıldama, gizlice yalvarma, dua etme anlamlarındadır. Edebiyatta ise Allah'a yakarış, yalvarma ve dua içerikli metinler münacat adını alır. Genel anlam olarak Yararıcı'ya yapılan yakarış olan münacatın mesnevilerde başka kişilere (şefaata-nâme, niyaz-

nâme, meded-nâme) ya da cansız nesnelere yapılan yakarışlara da rastlanabilmektedir. Hamdî'nin mesnevisinde "Allâh'a yalvarma hakkında söz" başlıklı bir bölüm ile birlikte pervanenin muma mektubu şiirleri bulunmaktadır:

Vücûdun bahrine yokdur nihâyet
Bize bir katresinden kıl 'înâyet (123)

Safâ vaktinde Âdem safvetiyçün
Süleymân-ı nebînün şevketiyçün (151)

'Înâyet kıl bana ey Hayy-ı Gaffâr
Ki bu şûrîdelikden ya'nî kurtar (1892)

8. Nasihât-nâme/Pend-nâme

Nasihât ya da pend, öğüt demektir. Türün örnekleri, güçlü fikir ve yılların yaşanmış tecrübelerinden kaynaklanan mutluluk bilgisini öğretmeyi, bireyin ruh ve ahlak eğitimini esas alır (Akkuş: 2007,188). Hamdî'nin, mesnevisinde Mecnûn'a anne ve babası tarafından; Leylâ'ya annesi tarafından öğüt vermelerini aktardığı şiirler nasihât-nâme özelliği taşımaktadır:

Kara gözleri cânuna belâdur
Senün bahtun anuniçün karadur (987)

Sana oldur bugün vech-i münâsib
Ki_olasın 'ilmün arturmaga tâlib (989)

İşün sonını her ki_ıtmez tefekkür
Gelür önine yüz şerm ü tahayyür (1268)

İle kim mâil ü râm ola bir kız
Siyeh-rûlıkdan olmaz dür hergîz (1277)

Bu sevdâdan ferâgat eyle zinhâr
İnende olma bî-nâmûs u bî-'âr (1158)

İşitgil pendümi kim ey püser ben
Bilürsin hod degülün sana düşmen (1168)

9. Şikâyet-nâme/Tazallüm

Şikâyet, sızlanma, yanıp yakınma anlamlarına gelir. Edebî metinlerde ise eser sahibinin kendinden olumsuz yönde söz ettiği görünüşün adıdır. Yazar; kendinden bahsederken bunu başka varlıkların arkasına sığınarak da yapabilir. Toplum aksaklığından bahsederken kendini de arada karıştırıp aciz, yetersiz göstermesi gibi. Mesnevide Mecnûn kahraman, Leylâ'nın karşısında hep düşkün durumda olduğu ve kendini de böyle gördüğü için Mecnûn dilinden yazılan şiirler bu tarza örnek gösterilebilmektedir:

Benem çün beste-i zencîr-i takdîr
İşüme assı kılmaz rây u tedbîr (1476)

Velî ben derd ü gamdan dil-figârum
Elümden ne gelür bî-ihdiyârum (1553)

İdemezsin bana 'aklile çâre
Ki sâhib-'akl üzredür müdâre (3163)

10. Tasvir

Bir şeyi söz ya da yazıyla anlatmaya verilen addır. Anlatıma dayalı eserlerde; şahıslar, varlıklar, olay mekânları ve nesnelere tasvir edilir. Klâsik Türk edebiyatında tasvir terimi çok kullanılmaz fakat Hamdî mesnevisinde bizzat tasvir başlığını kullanmaktadır. Hemen hemen her bölümde bir tasvir bulunmaktadır. "kalemin tarifi, hâlin vasfı, gecenin tasviri, Leylâ'nın meclisinin tasviri, savaşın tasviri, sabahın tasviri, kışın tasviri, Mecnûn'un durumunun tasviri, ululuğunun tasviri, mektubun tasviri, bahçenin tasviri, sonbaharın tasviri, Leylâ'nın hastalığının tasviri" gibi başlıklar bulunmaktadır:

Seher çün zâg-ı gerdûn-ı siyeh-per
Getürdi sûrete bir beyze-i zer (2652)

Olan gam nüshası levhine nakkâş
Şu resme eyledi bu kıssayı fâş (3309)

Kaşınun vesmesi gitdi ser-â-ser
Cinân tâvûsı sankim kaldı bî-per (4975)

Çün irdi hâtif-i subh urdı demler
Cebel gösterdi envârî 'âlemler (3303)

SONUÇ

16. yüzyıl divan şairlerinden olan ve hayatı hakkında çok az bilgi bulunan Hamdî, Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi'ni hikâyeye kendinden kattığı motifler ile zenginleştirmiştir. Bu makalede mesnevideki türler ve tarzlar tespit edilmeye çalışılmış ve eserin bu konuda zengin bir içeriğe

sahip olduğu gözlemlenmiştir. Leylâ ile Mecnûn'da bulunan türler bu eserin ne anlattığı ile ilgili okuyucuya yön verebilir, tarzlar ise işlenen konunun anlatış biçimini ve nasıl anlattığını gösterebilir. Tarzlar bahsinde söyleyiş biçimlerine değinilmemiştir. Şair, eserinin genelinde rindâne edâ, sūfiyâne edâ ve âşıkâne söyleyiş ile karşımıza çıkmaktadır. Eserden tespit edilen çok sayıdaki farklı türün ve tarzın dönem şairleri ile birlikte Hamdî'nin de farklı sahalara yönelişinin göstergesidir. Şairin geniş bir edebî zevke de sahip olduğunu gösteren bu eser, toplumun yaşantısının yansımaları olarak sosyal bir kaynak teşkil etmektedir. Bununla birlikte yapılacak her yeni çalışma ile türler ve tarzların çeşitliliği artacak, yeni terimlerin ortaya çıkması sağlanacak, yapılan tanımlamalardaki eksiklikler giderilecektir.

KAYNAKLAR

- Aça, M- Gökalp H.- Kocakaplan İ. (2009). *Başlangıcından günümüze Türk edebiyatında tür ve şekil bilgisi*. Kriter Yay, İstanbul.
- Akkuş, M. (2007). *Klasik türk şiirinin anlam dünyası edebî türler ve tarzlar*. Fenomen Yay. Erzurum.
- Akkuş, M.(2009). Şeyh Galib'in anlam dünyası: Hüsn ü Aşk'ta edebî türler ve tarzlar. *Turkish Studies*, Volume 4 Issue 7, s. 97-112.
- Aykanat, T. (2013). Cevrî Dîvân'ı örnekçesinde edebî türler ve tarzların metin kurulumundaki rolü. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, Erzurum, 2013, S. 5, ss. 47-67.
- Aynur, H. vd (2010). *Eski türk edebiyatı çalışmaları V, nesrin inşası düzyazıda dil, üslup ve türler*. Turkuaz Yayınları, İstanbul.
- Canım, R. (2010). *Dîvân edebiyatında türler*, Grafiker Yay. Ankara.
- Çalka, M. S. (2014). Tür ve tarz çeşitliliği açısından zengin bir divan: Süheylî dîvânı. *Turkish Studies*, Volume 9 Issue 3, ss. 423-450.
- Güzel, A. (2009). *Dinî-tasavvufî Türk edebiyatı el kitabı*. Akçağ Yay. Ankara.
- Kurnaz, C.- Çeltik, H. (2010). *Divan şiiri şekil bilgisi*. H Yayınları, İstanbul.
- Kütük, R. (2002). *Lârendeli Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn mesnevisi (inceleme/metin ve diğer leylâ ile mecnûn mesnevileriyle mukayesesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Levend, Â. S. (1998). *Türk edebiyatı tarihi*, C.I, Ankara: TTK Yay.
- Mermer, A. ve Koç Keskin, N. (2011). *Eski Türk edebiyatı terimleri sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları,